

Den konfessionella kulturens betydelse för syn på uppgift, könsroller och organisering inom Diakonissanstalten och Diakonanstalten ca 1850–1910

ELISABETH CHRISTIANSSON DRAKE *teol. dr., lektor,*

Institutionen för civilsamhälle och religion, Marie Cederschiöld högskola Stockholm

elisabeth.christiansson@mchs.se ORCID 0009-0006-9632-3091

STIG LINDE *lektor i socialt arbete, docent, Socialhögskolan i Lund*

ORCID 0000-0002-4651-2699

ABSTRACT

The article examines the significance of confessional culture for conceptions of vocation, gender roles, and organizational forms within the Deaconess Institution and the Deacon Institution during the period circa 1850–1910.

The study shows that the traditional Lutheran understanding of the household's responsibility for one's neighbor, as part of the earthly calling, was redefined within diaconal work into an understanding in which the work of deacons and deaconesses is seen as a necessary expression of evangelical love in society and its institutions. The fact that women were given a professional position outside the home, and that men performed care work, was justified through this understanding of Christian social responsibility.

The institutions were pioneering actors in the emergence of early welfare professions—an initiative that should be understood against the background of its ideological context and the early processes of modernization.

NYCKELORD

Diakonissa. Diakon. Kvinnlig diakoni. Manlig diakoni. Vårdförsking. Konfessionskultur. Hushåll. Evangelisk kärlek

Inledning och syfte

Diakonissanstalten initierades 1851 på Kungsholmen i Stockholm och den manliga Diakonanstalten i Gävle 1898. Dessa institutioner var frivilliga organisationer i statskyrkans närhet – lojala med densamma – men kyrkorättsligt inte en del av den.

Den samhälleliga kontext inom vilken den kvinnliga diakonin initierades vid mitten av 1800-talet präglades av begynnande moderniseringsprocesser. Politiska rörelser som liberalism och socialism erbjöd ideologiska alternativ till den evangeliska lutherdom som varit samhällets fundament sedan reformationen. Väckelsen erbjöd, i förhållande till statskyrkan, såväl alternativa teologiska utgångspunkter som nya arenor för religionsutövning. Genom att medborgare slöt sig samman i organisationer som arbetade för olika typer av samhällsförbättrande ändamål lades en grund för den utveckling mot demokrati och idémässig pluralism som skulle komma att präglade det moderna Sverige (Jansson, 1982).

Under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet, den period då den manliga diakonin etablerades, intensifierades den kritiska diskussionen kring traditionella institutioner såsom kyrkan, kristendomen och familjen. Samtidigt började etablerade könsroller och sociala hierarkier omförhandlas. Urbaniseringen omformade det sociala landskapet och bidrog till en upplösning av tidigare gemenskapsformer. Redan under tidigt 1800-tal hade den snabba befolkningstillväxten på landsbygden aktualiserat frågor om fattigvårdens organisering. I denna kontext aktualiserades det som i samtiden benämndes *den sociala frågan* (Lundgren 2003). Denna term syftar på de växande samhällsproblem som uppstod till följd av missväxt, industrialisering och en otillräckligt organiserad fattigvård. Dessa faktorer skapade ett tryck mot att genomföra reformer, i samhället i stort likaväl som i den lutherska statskyrkan.

Tidigare nordisk forskning har i begränsad utsträckning och sällan i ett samlat perspektiv analyserat konfessionskulturens betydelse inom diakoninstitutionerna – dess funktion som drivkraft för de diakonala pionjärerna och dess förändringsprocesser under 1800-talets lopp. Historikern Inger Hammar (1942–2007) har i sin forskning om borgerliga kvinnors emancipationssträvanden under 1800-talet påpekat tendensen att i historisk forskning underskatta religionens roll som ideologiskt styrmedel (Hammar, 1999, s. 32). En ambition i denna artikel är att i linje med Hammars resonemang uppmärksamma religionens roll som historisk drivkraft.

Syftet i denna artikel är att undersöka konfessionskulturens betydelse för synen på uppgift, könsroller och organisering inom Diakonissanstalten och

Diakonanstalten under perioden cirka 1850–1910. Frågeställningarna rör dels vilka ideal som kännetecknade denna fromhet, dels på vilket sätt dessa ideal, i ett historiskt och ideologiskt perspektiv, kan förstås i termer av kontinuitet respektive diskontinuitet i förhållande till den evangelisk-lutherska tradition som dominerat i det svenska enhetssamhället, och hur de utvecklas under undersökningsperioden.

Utgångspunkten är inte att fastställa kausala samband i strikt mening, utan – i linje med en modern vetenskapsteoretisk position – att förena förklaring och förståelse. Frågan aktualiserar en rad vetenskapsteoretiska överväganden som vi inte fördjupar inom ramen för denna artikel, men som vi beaktar. Vår ansats är att historiska skeenden, deras förutsättningar och följder kan undersökas och diskuteras vetenskapligt utan anspråk på entydig kausalitet, samtidigt som det är möjligt att argumentera för rimliga tolkningar av fenomenen.

I artikeln vill vi synliggöra hur teologisk tradition i dynamisk mening – i praxis och fostran – upprätthåller tro och värderingar, samt hur dessa tar sig uttryck i vardagsliv, gemenskap och samhälle. Begreppet ”konfessionskultur” används som ledsagande begrepp och förstås i enlighet med kyrkohistorikern Thomas Kaufmanns definition: som en kulturell identitet och livsform som sträcker sig bortom formella lärosatser. Inom en och samma konfession kan skilda kulturella uttryck utvecklas över tid, beroende på historiska och politiska förutsättningar (Kaufmann 2006, s. 3–25). I likhet med Kaufmann, men med fokus på institutionsdiakonin under 1800- och det tidiga 1900-talet, visar vi hur nya tyngdpunkter och kulturella uttryck växer fram inom ramen för en och samma konfession. Ett möjligt alternativt begrepp i sammanhanget vore ”fromhetskultur”, som förekommer i kyrkohistorisk forskning, men ofta används utan närmare problematisering eller precisering (exempelvis Gullbekk & Sættem 2019; Zachrisson 2017).

Ett centralt begrepp i artikeln är ”hemmet” och den innebörd det ges inom institutionsdiakonin. Redan Aristoteles framhöll hushållet som samhällets grundläggande byggsten. I det tidigmoderna Europa kom hushållet att fungera som en central samhällsinstitution, och i samband med reformationen fick det en förändrad och fördjupad teologisk innebörd (Christiansson Drake 2026). Institutionsdiakonins idéhistoriska rötter återfinns i hallepietismen, som uppstod i slutet av 1600-talet (*Hoffnung besserer Zeiten*, 2005). Inom dess institutionella praktiker gavs hemmet en vidgad och delvis omformad innebörd jämfört med traditionell luthersk förståelse, något som också präglar synen på hemmet inom institutionsdiakonin.

Disposition

I artikeln belyses först den kvinnliga diakonin, därefter den manliga, med hänseende till konfessionskulturens betydelse för synen på uppgift, könsroller och organisatorisk struktur. De konfessionskulturer som framträder kontextualiseras i ett idéhistoriskt perspektiv med särskilt hänseende till kontinuitet och diskontinuitet i förhållande till den evangelisk-lutherska tradition som dominerat i det svenska enhetssamhället och utvecklingen under perioden 1850–1910. Artikeln avslutas med förslag på fortsatt forskning.

Material och metod

Undersökningen bygger på, syntetiserar och fördjupar tidigare forskning. Ett omfattande empiriskt underlag finns i avhandlingen *Kyrklig och social reform. Motiveringar till diakoni 1845–1965* (Christiansson, 2006) och i artikeln *Män som vårdar: Manlighet och ambitioner om social förbättring i manlig diakoni i Sverige* (Christiansson Drake och Linde, 2024). Detta underlag bygger i hög grad på tidskrifter som utgått från institutionerna, årsredovisningar och annat arkivmaterial. Undersökningsperioden cirka 1850–1910 motiveras av det fokus som ligger på såväl Diakonissanstaltens som Diakonanstaltens initieringskedan, 1851–1862 respektive 1898–1910, samtidigt som tidsperioden däremellan behandlas.

Urval av källor i föreliggande artikel har styrts av artikelns syfte och frågeställningar. Kyrkohistorikern och religionssociologen Berndt Gustafssons (1920–1975) undersökning *Svenska kyrkan och kapitalismen under 1800-talet* (1977) har gett viktiga tolkningsnycklar till den historiska förståelsen.

Sociala positioner i ett lutherskt enhetssamhälle

Vid mitten av 1800-talet var kvinnans underordnade ställning i förhållande till mannen en självklarhet. Den legitimerande ideologin var luthersk teologi, så som den hade dominerat den svenska enhetskulturen sedan 1600-talet. I enlighet med denna var såväl samhällets som kyrkans ordningar givna av Gud. Alla människor hade sin plats i ett givet system av över- och underordning. Kvinnor var underordnade män, barn sina föräldrar, tjänstefolket husmor och ytterst husfader, folket överheten osv. En och samma person kunde vara överordnad i en relation, men underordnad i en annan. En gift kvinna var till exempel underordnad husfadern, men överordnad sina barn och näst efter husfadern tjänstefolket (Pleijel, 1951, s. 20). De sociala lydndsordningarna fanns formulerade i Martin Luthers Hustavla längst bak i *Lilla katekesen*. Kvinnans särskilda uppgift var att vara hustru och mor. Genom att uppföstra barn, bedriva hushållsarbete och vara sin man

lydig förverkligade hon, enligt den lutherska skapelseteologin, sin jordiska kallelse (Hammar 1999).¹ Husfadern för hushållet är å sin sida underordnad församlingens lärare och överheten. Den samtida under- och överordnade positionen har beskrivits i maskulinitetsforskningen i termer av multipla maskuliniteter (Connell, 2008, s. 114).² Med begreppet hegemonisk maskulinitet betecknas det dominerande mansidealet under en viss tid som förkroppsligade det för tiden mest erkända sättet att vara man på (a.a., s. 115). Detta dominerande ideal innebar att alla andra män behövde förhålla sig till det, liksom det ideologiskt legitimerade kvinnors underordning under män (Connell & Messerschmidt, 2005, s. 832). Det är det hegemoniska mansidealet som andra förekommande maskuliniteter ställs emot. Det är således inte bara kvinnor som är underordnade det, utan också andra grupper av män, andra maskuliniteter (Connell, 2008, s. 116). Men det betyder inte nödvändigtvis att dessa andra tar avstånd ifrån eller motsätter sig det hegemoniska mansidealet. De alternativa maskuliniteterna kan istället anta en understödande position.

Den kvinnliga diakonin

Diakonissanstalten och den inre missionen

I Sverige och på andra ställen i Europa samlades väckelsen vid 1800-talets mitt under parollen "inre mission". Begreppet anspelade på likheten med mission i främmande länder. Medan utlandsmissionen riktade sig till de okristna "hedningarna" var den inre missionens målgrupp "de kristna hedningarna" i hemlandet ("Den inre missionen" 1847, s. 4). Det ansågs vara en plikt för varje sann kristen att delta i arbetet. Ämbete, social status eller kön var inte avgörande; den som var sant kristen hade en evangelisk kallelse. Inre missionens portalfigur Johann Hinrich Wichern (1808–1881), instiftade som en reaktion på revolutionen i Tyskland 1848 "Die Innere Mission" (Newman 1932, s. 140). Wicherns program för inre mission rymde fyra aspekter (Järpemo 1977, s. 86):

-
- 1 Hur det lutherska enhetssamhällets ideologiska grundstruktur kan förstås har varit föremål för aktuell forskning. I Claeson, U & Javette Koefoed N. (red) (2026) *Den nordiska hushållsstaten - variationer på ett tema av Luther: Auktoritet och ansvar i de tidigmoderna danska och svenska rikena*, ges i förhållande till tidigare forskning en delvis kritisk och nyanserad bild av de sociala relationerna i det lutherska enhetssamhället. Forskningen i fråga påverkar emellertid inte vad som presenteras i denna artikel.
  - 2 Connells teori har kritiserats för en ensidig inriktning på maktdimensioner i mäns förhållanden, och att begrepp som "omanlighet" kan bredda förståelsen av manligheters förändringar i ett dynamiskt samhälle (Ekenstam 2006).

1. Evangelisation
2. Diakonal hjälp
3. Social och nationell förnyelse av folklivet
4. De troendes allmänna prästadöme.

Initiativtagarna till Diakonissanstalten i Stockholm tillhörde ett nätverk av högreståndspersoner som vid 1800-talets mitt grundade organisationer och institutioner med väckelsekristen inriktning. Flera av dessa kom att få stor betydelse för utveckling av fromhetsliv och människovård i det svenska samhället. Exempel på sådana är utöver Diakonissanstalten, Stockholms Stadsmission och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen (EFS).

Fromheten inom högreståndsväckelsen, med rötter i tysk luthersk pietism, kännetecknades av föreställningen om nödvändighet av personlig omvändelse, innerlighet i tro uttryckt i handling och lekmäns aktivitet. Gemenskapen av sant troende ställdes i kontrast till den geografiskt avgränsade församlingen och man opponerade sig mot en rigid och ”död” kristendom (Christiansson 2006). Inom väckelsen fanns ett dynamiskt drag i synen på samhället. Till skillnad från enhets-samhällets statiska samhällssyn, manifesterad i *Hustavlan*, tillägget till Martin Luthers Lilla katekes, uppfattades samhället som ett objekt för förbättring och förändring. Guds rikes utveckling pågick redan här på jorden, ett synsätt som i väsentlig mening avvek från den traditionella lutherska uppfattningen om synden som begränsande för människan som samhällsvarelse (Gawthrop 2019, s. 58).

Instiftandet av en diakonissanstalt i Stockholm uppfattades av dess grundare som en utlöpare av inre mission (Elmund 1973, s. 85f.). Sjukvården var vid denna tid inte utvecklad och ”sjukvaktarskorna” vid de få befintliga sjukhusen i Stockholm förknippades med prostitution och brännvinsmissbruk. Under rubriken ”Diakonissanstalten i Strasbourg” beskrivs i tidskriften *Fridsbudbäraren* behovet av en Diakonissanstalt i Stockholm:

Huru högt äro icke en christlig sjukvård af behofwet påkallad? Det händer nu icke sällan att sjuksängen blir omgifwen av de mest werdligt sinnade uppwaktare, som med sqwallerberättelser om dagens nyheter eller annat fåfänglighetstal, söka fördrifwa de timmar, hwilka Herren tycktes därtill serskilt bestämt att ”taga själar avsides”, för att i deras hjertan inlägga helsosamma påminnelser om nödwändigheten och skyndsamheten af den saliga förändring, hwarförutan ingen får se Guds rike –Icke så, wi hoppas det, äldre fruntimmer finnas, serdeles i hufwudstaden, som av kärlek till deras Återlösare och medåterlösta skulle wilja åtaga sig ett sannt christligt Diakonisskall. Wi uppmana en hwar att betänka hwad i vårt land för denna sak kan och bör göras, till befrämjande af denna del utaf den inre missionen (”Diakonissanstalten i Strassbourg” 1848, s. 80).

Diakonissanstalterna i Strasbourg och Kaiserswerth stod som mönsterbildande exempel för den planerade diakonissanstalten i Stockholm. Den första verksamhetsgrenen i Stockholm var sjukvård, men redan från början planerades utveckling inom andra områden. Den anstalt som år 1851 grundades på Kungsholmen ansågs kunna befärma ett dubbelt syfte, dels att rädda själar genom sjukvård, undervisning, räddningsarbete etc. och dels att utbilda kvinnor till denna uppgift (Christiansson, 2006, s. 71).

Sällskapet till beredande af en Diakoniss-Anstalt i Stockholm bildades år 1849. Sällskapet omvandlades år 1851 till Svenska Diakoniss-Sällskapet, då ett mindre sjukhus inrättades på Gröna Tvärgatan 8 i Stockholm. År 1852 inrättades en skola liksom utbildning av diakonissor till småskollärarinnor (Ekman 1950). Efter en inledande tjänarinneperiod upptogs den blivande diakonissan under högtidliga former till "provsyster" varefter hon kunde invigas till diakonissa. Förutom vanliga skolämnen som räkning, skrivning och grammatik ingick i utbildningen sjukvård, undervisning, barnavård, hushållsarbete, trädgårdsarbete och sömnad. (Elmund 1973 s. 90–98). År 1856 utvidgades verksamheten vid Diakonissanstalten med ett så kallat Magdalenahem för kvinnor som blivit frigivna från fängelse, prostituerade och kvinnor som var i farozonen för prostitution (Svenska Diakonissällskapets Förvaltningsutskotts protokoll 1856, s. 172).

Uppgifter för kristna kvinnor

I det väckelsekristna sammanhanget var den personliga omvändelsen central. När det kom till att definiera sann kristendom och vem som med rätta kunde kalla sig kristen var detta ett kriterium som i andligt hänseende slog ut kategorier som social status och kön. Detta i kombination med den uppfattade uppgiften att evangelisera och i samhället sprida "sann kristendom" var bakgrunden till att kvinnor i vårdande och omhändertagande uppgifter, till skillnad från vad den traditionella lutherska kallelseläran innebar, ansågs kunna förverkliga sin kvinnliga kallelse utanför hushållet som diakonissa. I evangelisationens tjänst kunde kvinnliga egenskaper nyttogöras. I *Fridsbudbäraren* år 1849 återges ett tal av Wichern om hur kvinnors verksamhet inom den inre missionen utgör ett inför framtiden lovande och outnyttjat kapital, där han hänvisar till kvinnliga pionjärer inom diakoni och fångvård:

Nu för tiden har redan ett stort antal nät af sådan verksamhet utbredt sig öfver hela fäderneslandet, och framför allt äro qvinnorna derwid verksamma. Det är också rätt, ty de hafwa först sett den uppståndne. Redan 1813 har denna kärlekens verksamhet begynt, men stor är den klagan, att densamma saknar den behöfliga hjälpen. Icke desto mindre hafwa wi sett ibland oss qvinnor verkande inom detta gebiet, sådana den

christna kyrkan kanhända förr aldrig egt. (Talaren nämnde härvid miss Fry och Amalia Siewnking, hwilkas werksamhet han skildrade, och derefter talade han närmare om de räddningshus, hwilka redan finnas i hela Europa). I vår kyrka är alltså ett kapital, hwarpå en förhoppning hwilar, som aldrig skall komma till skam. ("Om kyrkomötet i Wittenberg den 21, 22 och 23 September 1848. (Efter föredrag uti Stockholms prestsällskap, i Jan 1849") 1849, s. 7)

Kvinnans roll i det kyrkliga sammanhanget blir i och med den inre missionens reformprogram förnyad. Den väckta kvinnan fick ett ansvar för den andliga själavården som sträckte sig utanför hemmet. Historikern Ingrid Åberg gör analysen att när kvinnor vid denna tid träder in i offentliga filantropiska eller evangelisatoriska roller sker det utan föregående könskonflikt eller genusrelaterad motsättning. Kvinnors omsorgsarbete uppfattades som en ändamålsenlig lösning på samhälleliga problem; uppgifterna i hemmet förlängdes ut i samhället (Åberg, 1995, s. 22; Hammar, 1999, s. 79). Kvinnorättsförespråkaren Fredrika Bremer hade kontakt med kvinnor i väckelsen,³ även om hennes relation till densamma inte var entydig. Hon tycks ha sökt förena liberala och väckelsereligiöst pietistiska ideal och beskrivs av professorn i kyrkohistoria Anders Jarlert som en "intellektuell mystiker" (Jarlert 2001, s. 141). I en reseskildring från diakonissanstalten Kaiserswerth i Tyskland beskriver hon framsyntheten i att låta kvinnans naturliga anlag komma till uttryck i diakonisskallet (Bremer 1848, s. 49).

Inom väckelsen fanns en föreställning om att kvinnor borde delta i samhällslivet. Nyttospekten betonades. En uppfattning som hade internationell förankring, vilket framgår av stadgarna för Diakonissanstalten i Strasbourg som publicerades i *Fridsbudbäraren* år 1848:

Diakonisshuset i Strasbourg erbjuder medel åt de Herrans lärjunginnor, som söka tillfälle att äfwen utwertes wisa sig tacksamma för den som förlossat deras själ, att utbilda sig, efter hwars och ens fallenhet, antingen till lärarinnor i Småbarnsskolor och lägre Borgarskolor, eller till sjuksköterskor i enskilda hus och offentliga helsoanstalter, eller till wårdarinnor (aufcherinnen) och besökerskor i fängelser, räddningsanstalter och andra inrättningar, der angeläget är att en öm och framför allt sannt christlig wård finnes. ("Diakonissanstalten i Strassbourg" 1848, s. 78).

---

3 Fredrika Bremer ingick tillsammans med väckelseprofilerna Marie Cederschiöld, Elisabeth Ehrenborg, Emilia Elmlad och Mathilda Foy i "Fruentimmerssällskapet för fångars förbättring". Samtliga dessa högreståndskvinnor var också engagerade i Diakonissanstalten (Christiansson 2003).

Det som framhålls i samband med utbildningen av kvinnor till diakonissor är behovet av sant kristlig omsorg. Det är inte de blivande diakonissornas egna behov som står i centrum, utan det andliga behov som man menar finns i samhället. Det historiska materialet visar att diakonisskallets instiftande bör förstås mot bakgrund av det väckelsekristna perspektiv som präglade rörelsen för inre mission. Människans grundläggande behov tolkades i termer av frälsning, och på sikt åsyftades en andlig förbättring av samhälle och kyrka. Den sociala situationen ansågs vara avhängig den andliga, varför hjälparbete var en uppgift för "sant kristna". Social ansträngning från samhälle, kyrka eller filantropi uppfattades som fåfänglig, om sann kristendom saknades ("Tal vid Skyddsföreningen i Stockholm Årsmöte den 2 maj 1849, af Kyrkoherden J. Rothlieb" 1848, s. 74; *Elmblad* 1848, s. 7; "Kan vår tids filantropi hjälpa folket?" 1847, s. 12). De diakonala pionjärerna uppfattade att det endast var diakonin som kämpade mot synden och som kunde åstadkomma verklig förändring (Markkola 1999, s. 19). Sant kristna kvinnor kunde som diakonissor, utifrån sina förmodade naturgivna omvårdande egenskaper, bidra till samhällets andliga förbättring.

Diakonissan i moderhuset

Synen på kvinnan i moderhuset innebar en modifiering av traditionell luthersk skapelsesyn. Diakonissan hade inga egna barn att uppfostra, ingen man och hon levde i celibat. Hon var inte husmor och hon kunde arbeta utanför institutionen. Moderhuset uppfattades dock analogt med ett borgerligt hem (Inghammar 2006). I stället för genom släktskap konstituerades gemenskapen av systerskap. Föreståndaren och husmor jämfördes med det borgerliga hemmets far och mor. I relation till dem var systrarna barn och de var skyldiga att lyda dem "i allt". (Översättning av Hausordnung vid diakonissanstalten Kaiserswerth. Sällskapet för beredande av en Diakonissanstalts protokoll 1850, s. 134). Vid Diakonissanstalten fanns från början ingen manlig direktor, utan en kvinnlig föreståndarinna som hade en roll nära husfaderns. Diakonissans moderliga egenskaper förverkligades inte i omsorg om egna barn men på ett symboliskt sätt i omsorg om behövande i samhället (Markkola 1999, s. 20). Som kvinna var diakonissan på rätt plats enligt den lutherska ideologin – i ett hem inom vars ram hon utförde sin jordiska kallelse. Här finns en kontinuitet i förhållande till Luthers uppfattning om kvinnans plats i familjen och samhället. En symbolisk men viktig skillnad var emellertid att vid Diakonissanstalten hade diakonissan också rollen som "barn". Hon praktiserade inte sitt moderskap inom ett eget hushåll.

När Diakonissanstalten tillkom som ett initiativ av aktiva inom högreståndsväckelsen var syftet att genom sjukvård och annan omsorg verka för väckelse i kyrkan och övriga samhället. Kvinnliga egenskaper kunde, menade initiativtagarna,

i diakonisskallet ställas i evangelisationens tjänst. Med Diakonissanstaltens initiering blev det för en kvinna teologiskt legitimt att verka i funktioner utanför hemmet.

Den manliga diakonin

I Sverige skulle det förflyta nästan femtio år mellan det att den kvinnliga diakonin först etablerades och därefter den manliga. Marken var emellertid inte oförberedd när Svenska diakonsällskapet initierade en diakonskola. Den manliga diakonin i Tyskland var väl känd och i Norge hade Diakonhjemmet med sjukhus och utbildning för män invigts 1890 (Oftestad, 2017, s. 297). Grundandet av Svenska Diakonsällskapet föregicks av en flerårig diskussion inom ramen för prästmöten och andra kyrkliga forum. Flera röster inom dessa sammanhang förespråkade etablerandet av ett diakonat, med syfte att bistå prästerna i det vardagliga församlingsarbetet. Diskussionen kom i hög grad att fokusera på gränsdragningen mellan prästens teologiska ansvar – att förvalta ordet och sakramenten – och den funktion som den tilltänkta diakonen skulle fylla. Att diakonen skulle predika var för många debattörer oriktigt och inte något att sträva efter (Ullman 1891).

Det var en sammanslutning av präster i Gästrikland som 1898 tog initiativet till att bilda Svenska diakonsällskapet, ett uttryck för ett upplevt behov av organiserad kristen social omsorg. Gästriklands prästsällskap, menade att, så som det formulerades i ett upprop för "diakonsaken", behovet av diakoner hade blivit så trängande att "uppskov inte fick riskeras" ("Huru vi vågat", 1898, s. 8). Sällskapet skulle utbilda män till diakoner.

Sällskapets syfte var tvåfaldigt. För det första ansåg initiativtagarna att statskyrkan hade ett moraliskt ansvar att stödja statliga och kommunala vårdinrättningar genom att tillföra kristen barmhärtighet. Detta skulle realiseras genom att ledande befattningar inom vården bemannades av personer med kristen livsyn och särskild utbildning för uppgiften. För det andra ville man tillgodose en ambition som växte fram inom vissa kyrkliga kretsar: att stärka församlingarnas roll i arbetet med att lindra mänskligt lidande.

Den teologiska argumentationen för manlig diakoni liknar den som fördes femtio år tidigare för kvinnlig diakoni. Den väckelsekristna fromheten inom vilken personlig omvändelse uppfattades vara ett kriterium för en sant kristen person, omfattades dock inte av den manliga diakonins företrädare. I stället lyftes kyrkans gudstjänstliv och nådemedlen fram som garantier för sann evangelisk kärlek. En kyrklig konfessionskultur framträder; sann kristen kärlek uppfattades vara en konsekvens av evangeliets förkunnelse och sakramentens förvaltning. Det är kyrkan i egenskap av nådemedelsinstitution som besitter nyckeln till sann

kärlek och frälsning. Den kyrkliga konfessionskulturen beskrivs i tidskriften *Diakonen* på följande sätt:

Det vore icke för tidigt om vi vaknade upp till känsla af vår kallelse att vara ett Guds folk och af vårt ansvar för hvarandra inbördes, så att ett församlingsarbete utvecklades, där medelpunkten utgjordes af gudstjänstlivet och den direkta själavården och där en kärleksverksamhet på alla områden framväxte, hvilken sålunda skulle uppbäras af Kristi kärleks kraft och hvarvid man skulle taga hand om de elända i lekamligt afseende samt ytterst åsyfta att föra dem till gemenskap i tron med vår Frälsare och med församlingen, där den hämtar sin kraft af Guds ord och sakrament (Granqvist 1899, s. 111).

Vid det konstituerade sammanträdet den 14 april 1898 framlade sällskapetets ordförande tillika kyrkoherden i Gävle Nils Lövgren några satser som avspeglar inriktningen på en kyrklig anknytning inför Diakonsällskapetets bildande. Till detta hörde

- Diakonutbildningen avser fostran av tjänare åt Svenska kyrkan.
- Diakoneleverna skola fostras till att tjäna kyrkan i hennes nödställda lemmar.
- Om än diakonkurser eller en diakonanstalt åvägbringas genom enskilt initiativ och frivilliga gåvor, så bör dock bådadera anslutas så nära det kyrkliga samfundet som möjligt ("Om diakonutbildningen", 1898, s. 5-7).

Planen var att utbilda diakoner för anstalter "som åtaga sig de lidande och elända" ("Några ord om Diakonutbildningens uppgift och betydelse", 1898, s. 39). Fattigvårdsanstalterna låg under det borgerliga samfundets ansvar, men uppfattades även som en angelägenhet för kyrkan. "Dessa anstalters skyddslingar äro ju i allmänhet hennes medlemmar" (a.a., s. 39). Inom dessa anstalter fanns befattningar där innehavarna kunde erhålla sitt uppehälle. Genom att utbilda manliga diakoner avsåg man att möta både samhälleliga och kyrkliga behov, och därmed integrera diakonalt arbete i det bredare sociala reformprojektet.

Diakonanstalten och den evangeliska kärleken

Den manliga diakonins företrädare betonade den evangeliska kärlekens betydelse för sammanhållningen i samhället. Sann kristen kärlek var, menade man, något mer än uppfyllande av den jordiska kallelsen. Sann kärlek var till sin natur "frivillig" eftersom frälsningen inte kunde underställas andra auktoriteter än Gud. I förhållande till den reguljära fattigvården hade diakonin som uttryck för den frivilliga och sanna kärleken, en kompletterande, nödvändig och för samhället sammanhållande funktion. Den för diakonisaken engagerade prästen och teologen

Olof Holmström (1854–1921) beskriver i boken *Kyrklig Fattigvård. Ett praktiskt teologiskt inlägg i fattigvårdsfrågan för bestämmande av diakonikens begrepp* (1892) den, som Holmström uppfattade det, evangeliska kärlekens egenskap att skapa samhällelig gemenskap på följande sätt:

Denne kristlige kärlek måste äfven få utveckla hela sin inneboende kraft och göra sig gällande på ett med hans eget väsen överensstämmande sätt. Han måste med ett ord sättas i tillfälle att realisera sin samfundsbildande makt. En af kristlig kärlek genomträngd människa står aldrig helt och hållet ensam. Ännu mindre isolerar eller afsöndrar hon sig sjelf från den familj, församling eller kyrka, af hwilken hon är medlem, [...] (Holmström, 1892, s.145).

Diakonsällskapets strävan var att uppfostra kristna personer till en gärning som beskrevs kräva viss mognad liksom goda kropps- och själskrafter ("Förslag till stadgar för Svenska Diakonsällskapet", 1898). Därför var en ambition att rekrytera unga män med god kropps-konstitution samt "fullt medelgod begåfning". Utbildningen syftade till att "utdana det kristliga sinnet och karaktären, så att diakonen verkar mera genom vad han är än vad han gör" (Sjöberg, 1923, s. 24). Diakonanstaltens föreståndare 1923–1946, Knut Sjöberg, menade att inga övningsgrenar i så hög grad som epileptikervården var ägnade att utveckla de bästa diakonegenskaperna (Levenstam 1973, s. 46). Elevernas tjänst på alkoholisthemmet ställde därjämte "våra bröders förmåga att fostra skyddslingarna till ett ordnadt och verksamt lif" på prov (Berggren, 1908, s. 20).

Utbildningen var från början 1898 tvåårig, med en bredd från bibelkunskap till anatomi. De som antagits som elever kunde efter en sex månaders provotid upptas som provdiakoner. Upptagningen skedde genom en högtidlig ceremoni med läsning ur Bibeln, tal, psalmsång och bön ("Ord vid profdiakonupptagningen den 7 maj 1901"). Efter det titulerades man "broder".

Diakonsällskapet etablerade efter några år i Gävle diakonanstalten på egendomen Stora Sköndal i södra Stockholm. Integrerad med diakonskolan började anstalten under 1900-talets början organisera vård av epilepsisjuka män, vid denna tid en pionjärgärning. Vården bedrevs i det så kallade Epileptikerhemmet där en diakon var husfar. Provdiaconer och diakoner tjänstgjorde som vårdare. Patienten Karl Algot Berggren skrev i sin dagbok den 10 augusti 1906:

"Vid 2tiden badning af br[oder] Nordström. Jag vägde denna gång 77,4 kg." Den 6 oktober samma år noterade han: "Hade 1 absens på morgonen, så att jag blev lagd i säng. Och låg hela da'n. Rakning av br Börje."

När Berga som vårdhem för lindrigt fallandesjuka, arbetsföra och bildbara gossar och ynglingar ifrån tretton års ålder öppnade 1918 sågs detta inte bara som

en utvidgning av vården, utan även som ett nytt inslag i den praktiska diakonutbildningen ”i det att arbetet bland dessa gossar gifvetvis måste i stor utsträckning bli fostrande” (Styrelseberättelse 1918, s. 32). Vårdverksamheterna kallades övningsfält för de blivande diakonerna.

Anstalten bedrev även en vårdverksamhet för alkoholister och försumliga familjeförsörjare. Grunden för detta bestod av moralisk fostran till arbete inom anstaltens lantbruk. Uppdraget som det formulerades i ordningsreglerna var att vara ett hem där alla umgås med varandra som familjemedlemmar och arbetar för det gemensamma bästa (Christiansson Drake & Linde 2024).

Uppgifter för kristna män

I Diakonsällskapets tidskrift *Diakonen* beskrevs manliga diakoner som lämpliga för arbetsledande roller inom den kommunala fattigvården, såsom föreståndare på stora arbets- och försörjningsinrättningar i städerna liksom vid fattiggårdar på landsbygden. Andra lämpliga uppgifter för män gällde vård av alkoholister, vid uppfostringsanstalter, fängelser, arbetshem och arbete bland värnpliktiga, med andra ord arbetsuppgifter som inte ansågs kunna fyllas av kvinnliga krafter (”Om diakonsakens utveckling”, 1901). En annan motivering för diakoner av manligt kön beskrevs vara att män med ursprung i lägre klasser, lättare skulle kunna komma i kontakt med män från arbetarklassen. Detta för att svara an på den förekommande kristendomskritiken (Christiansson, 2006, s. 122).

Svenska Diakonsällskapets ambition var att diakonskolan skulle erbjuda en fostran till en kristen man och människovårdare. I denna fostran som Diakonskolans företrädare beskriver går det att finna likheter med sådana som tidens prästmannaideal uttryckte: en stadgad kristlig karaktär, odelad trohet, lydnad, mod, men också manskonstruktioner med militant anstrykning (Sidenvall, 2003; Prestjan, 2008; Maurits, 2013). Detta speglas i den översättning Diakonanstaltens förste föreståndare Herbert Widman gjorde av en sång som skrevs till grundläggningen av Diakonhemmet i Oslo 1899.

Jorden har rum för kärleks id,
rum för var tjänandes gåva.
Giv dig helt ut i manlig strid!
Vill du ej Herren det lova?
Arbetsam hand och hjärta ömt,
mer skall du få, än du har drömt
när du Hans fotspår vill följa.

Som också uttrycks i sången skulle en diakonpersonlighet präglas av medlidsam ömhet. Han skulle vara självupppoffrande, tålig med en uthållig fördragsamhet, ”men i allt detta, måste dock mannen i diakonen allt mer komma till utveckling i lugn självbehärskning och målmedveten kraft” (Berggren, 1908, s. 20).

För vård av män, däribland epilepsisjuka, beskrevs kroppsstyrka som en fördel. Till utformandet av diakonrollen hörde att diakonen var en praktiskt arbetande man. Utbildningen innefattade både slöjd och vård, och till livet på Diakonanstalten hörde under de första decennierna både lant- och vårdarbete tillsammans med de patienter som hade förmåga. I sin dagbok skrev Karl Algot Berglund den 6 maj 1907 hur han ”hjälp br. C. Larson att köra ner 1 lass ved tillsammans till Anstalten”. Fyra dagar senare noterar han att ”br. C. Larsson Lindquist och jag skurat och tvättat sängar och golv i Hemmets bägge sovsalar”.

Utöver muskelstyrka tänkte man sig även att män ur sedlighetssynvinkel var mer lämpade att vårda män. Begreppet ”sedlighet” återkommer ofta i *Diakonen* och syns ha en bred innebörd. Exempelvis beskrivs, utan närmare precision, hur manliga diakoner i de framväxande stadsförsamlingarna kunde utöva ett sedlighetsuppbyggande arbete bland män (Granqvist, 1899). Förhållandet mellan diakon och diakonissa beskrivs som komplementärt.

Det är ju många tillfällen, då en kvinna ej kan ingripa i förhållanden, såsom en man skulle kunna göra det, särskilt hvad beträffar de vilsekomna ynglingarne och männen (Granqvist, 1899, s. 111).

Diakonen som husfader

I det mikro-samhälle anstalten var måste diakonen/husfadern enligt hustavlans ordning underordna sig prästeståndet, vilket sker i förhållande till föreståndaren. Detta synliggörs bland annat då diakonen måste få föreståndarens godkännande för att gifta sig, dvs. att bli husfar i sitt eget hushåll (Christiansson Drake & Linde 2024). I detta hem inom Anstalten gavs också hustrun till husfadern/diakonen en roll. När Epileptikerhemmets husfar Johan Hansson 1914 gifte sig med Berta Hansson flyttade de in i en för gift diakon avsedd liten lägenhet i Epileptikerhemmet. I ett meddelande i *Diakonen* beskrivs att det ”säger sig själft” att fru Hansson i rollen som husmoder står med i arbetet vid sin mans sida (”Meddelande”, 1914, s. 151).

Till vardagens återkommande händelser hörde ”Hemmets afton” i Epileptikerhemmet som inträffade varannan måndag. Då åt någon av prästerna och husmor kvällsvard i Hemmets matsal. Sedan läste någon högt eller föredrog något, och kvällen avslutades med aftonbön. Den 18 januari 1907 höll pastorn kvällsandakten. Enligt Karl Algot Berggrens dagbok handlade det om att barn ska vara sina

föräldrar lydiga, varpå han skriver att »då böra vi vara lydiga bröderna och dessa lärarna här«.

Prästeståndet leder anstalten, diakonen är underordnad föreståndaren/prästen, men kliver in i husfaderns roll i vårdverksamheten som hushåll betraktat. I anstaltsmiljön är de tjänstgörande diakonerna och provdiakonerna underordnade husfadern. ”Barnen”, i detta fall patienterna, har att underordna sig husfadern och bröderna.

I anstaltskontexten är läroståndets överhet fast etablerad, samtidigt som den nya diakonrollen ges ett tydligt ledningsuppdrag genom invigning i diakonatet, utbildad till detta föreståndarskap, andligt fostrad till kristen man.

Hustavlans kan förstås inte bara som en samhällsteori utan som en ideologi om kön (Maurits 2013, s. 232). I hustavlans hushållsmodell och manlighetsnorm passas diakonen väl in i rollen som husfader. Denne ska sörja för sitt hushålls lekamliga och andliga väl, inbegripet moraliska fostran (a.a., s. 77). I denna roll tar mannen, diakonen, ansvar för sitt hushåll också i Diakonanstaltens expanderade former. I de alkoholist- och luffarhem som Diakonsällskapet drev utgjorde den moraliska fostran vad vi idag skulle kalla behandlingsideologi. Den lutherska husfadersmanligheten tilldelas här en ledande position i utformningen av moderna alltmer professionaliserade välfärdsinstitutioner.

I teorin om hegemonisk maskulinitet tydliggörs även att andra maskuliniteter upprätthåller densamma genom att underordna sig. Som visats ovan passar diakonen in i hustavlans hierarki som underordnad det andliga ståndet. Diakonanstaltens prästerlige föreståndare hade, som tydliggörs i korrespondens mellan honom och de tjänstgörande diakonerna ute i landet, ett inte obetydligt inflytande över de första femtio årens diakoner (Christiansson Drake & Linde 2024). Även inom Sköndalsdiakonernas yrkesförbund vidmakthölls prästens överordnande position i och med att anstaltens föreståndare (tillika präst) var ordförande.

Konstruktionen av den manliga diakonrollen under slutet av 1800-talet präglades av flera spänningsfält. I det borgerliga samhället hade mannen tillträde till offentligheten, medan kvinnans roll var knuten till hemmet (Hammar 1999). I tidens ifrågasättande av kyrka och religion beskrivs en boskillnad framträda mellan det andliga och sekulära där religion kom att associeras med den privata och ”feminina” sfären (Prestjan 2007; Sidenvall 2003). Detta samtidigt som det kristna mansidealet vid denna tid bar drag av omhändertagande och omvårdande egenskaper. I en studie av prästmannen redogör Prestjan (2008) för hur den kristne mannen skulle kombinera tidens maskulinitet med egenskaper som att vara varmhjärtad, kärleksfull och anspråkslös, karaktärsdrag som beskrivits som en motbild till sekelskiftets mansideal.

Inom den lutherska traditionen var det otänkbart att diakonen, liksom prästen, skulle leva i celibat såsom munkar inom den katolska klostertraditionen. Tvärtom förväntades diakonen, som kristet fostrad man, kunna försörja sin familj och upprätthålla ett hushåll, samtidigt som han intog en ledande position inom ett kyrkligt förankrat vårddyrke. Detta yrke innefattade arbetsuppgifter som i samtiden ofta förknippades med kvinnligt genus. Män i vårdande funktioner har förvisso funnits, i allt från riddarordnar till vårdare i krigssituationer, men i den yrkesmässiga formering av rollen som vårdare ("nursing") som härleds till Florence Nightingale marginaliserades männen (Mackintosh 1997; Stewart 2025). Nightingales modell som hade kontakt med diakonirörelsens utveckling i Kaiserswerth kom att utgöra förebild för den svenska utvecklingen (Dufwa 2004).

Diakonen – en publik kristen man – hade därför att balansera rådande normer om genus och religion, då han förenade manlig auktoritet med yrkesmässigt omvårdnadsarbete.

Kristen barmhärtighet som tillskott till offentlig fattigvård

Kyrkohistorikern och sociologen Bernt Gustafsson (1920–1975) har på ett betydande sätt beskrivit hur kyrkans syn på sitt sociala ansvar förändrades under andra hälften av 1800-talet. Prästerskapet var starkt förankrat i en ideologi som fungerat i jordbrukssamhället, där hushållet hade ansvaret för det sociala omhändertagandet. I diskussionerna om en ny lagstiftning för fattigvården vid mitten av 1800-talet intog prästeståndet en negativ ställning med hänseende till att man i detta såg upplösning av de personliga band som hushållet garanterade (Gustafsson, 1977, s. 12). Gustafsson menar att kyrkan under 1800-talets andra hälft anpassade sig till samhällsutvecklingen och att en delvis ny syn på kyrkans ansvar för människor i kroppslig och själslig nöd utvecklades, då det vid slutet av 1800-talet knappast var möjligt att uppfatta detta ansvar i enlighet med Hustavlans ideal (Gustafsson, 1977, s. 52ff.). Ett uttryck för den förändrade synen på fattigvården som växer fram från 1800-talets mitt, var enligt Gustafsson "trevande försök från kyrkans sida att verka för församlingsvård och församlingsdiakonot" (a.a., s. 84). I betoningen av församlingens sociala kallelse fanns en förbindelselänk till den äldre synen på kristendomens betydelse för sammanhållningen i samhället, men i den gamla samhällsuppfattningen hade allt sin av Gud givna och fastställda plats i enlighet med hur lag och evangelium förutsattes samspela. Föreställningen om kristen barmhärtighet som ett *tillskott* till en av samhället förvaltd offentlig fattigvård var någonting nytt (a.a., s. 75).

Redan i mitten av 1800-talet fanns i den lundensiska teologiska traditionen⁴ en positiv inställning till statligt ansvar för fattigvården och man ansåg kyrkans och församlingens roll vara att främja kristen livsåskådning inom dess institutioner (a.a., s. 78). Johan Christopher Bring (1829–1898) Diakonissanstaltens föreståndare 1862–1868, och dennes bror Sven Libert Bring (1826–1905) professor i praktisk teologi i Lund, argumenterade för ett statligt ansvar för sociallagstiftningen – och menade också att kyrkan hade uppgiften att gjuta in evangelisk kärleks ande i den. Bring avvek alltså tidigt från den i prästerskapet gängse uppfattningen om hushållet som utgångspunkt för det sociala ansvaret. Under Brings ledning kom Diakonissanstalten att få en mer kyrklig inriktning än vad den haft under de första tio åren (Elmund 2005, Christiansson 2006). Även om kyrkorättsliga band saknades, markerade en präst på föreståndarplatsen verksamhetens förankring i kyrkoinstitutionen. I förhållande till de väckelsekristna pionjärerna fanns en kontinuitet i synen på behovet av kristen människovård i samhället.

Även Diakonsällskapet ville säkra sin förankring i kyrkoinstitutionen genom att be ärkebiskopen bli inspektor samt att ansöka hos Kungl. Maj:t om en rikskollekt. Det första beviljades inte, men väl det senare. Genom rikskollekten 1904 skapades en kanal för att sprida information om anstalten till församlingarna, vilket stärkte dess synlighet och potentiellt dess ställning inom kyrkan.

Den manliga diakonins företrädare omkring sekelskiftet 1900 beskriver den evangeliska kärleken i termer av "samhällets djupast sammanhållande band". I ett traditionellt lutherskt perspektiv är evangelisk "frivillig" kärlek visserligen en konsekvens av frälsningen, men samhället uppfattas inte bygga på den eller hållas samman av den (Hägglund, 1981, s. 211f.). Det skedde alltså hos den manliga diakonins företrädare, liksom det gjort hos Bring och de väckelsekristna pionjärerna, en teologisk förskjutning bort från traditionell lutherdom mot en tolkning där frälsningen uppfattades som ett medel att hålla samhället samman (Christiansson 2006, s. 129–130).

---

4 Den lundensiska högkyrkligheten var en gruppering av teologer vid den teologiska fakulteten vid Lunds universitet. Teologerna i Lund hade en konservativ inriktning och vände sig emot reformer som ståndssamhällets avskaffande och kvinnlig emancipation. Samhället uppfattades som en organism, inom vilken individens plats och funktion var bestämd, och vars fundament utgjordes av den kristna bekännelsen. (Maurits 2013).

Konfessionskulturens betydelse

Vilken betydelse hade konfessionskulturen för synen på uppgift, könsroller och organisering inom Diakonissanstalten och Diakonanstalten under perioden cirka 1850–1910?

Såväl den kvinnliga som manliga diakonin präglades av antaganden om den evangeliska kärlekens samhällsförändrande och sammanhållande kraft, i kontrast till den traditionella lutherska samhällssynen, enligt vilken samhället uppfattades upprätthållas av Guds lag (som till sin karaktär inte är evangelisk). Den tidiga kvinnliga diakonin präglades av väckelsekristendom, men från 1860-talet och framåt fick den en mer kyrklig inriktning. Inom den manliga diakonin i slutet av 1800-talet framträdde en tydlig kyrklig konfessionalism. Trots skilda kyrkliga inriktningar var alltså tanken på evangeliet som samhällets grundläggande fundament konstant.

Diakoners och diakonissors uppgift var att verka med barmhärtighetsgärningar i kyrkan och i samhället i stort. Detta innebar en diskontinuitet i förhållande till den tidigare dominerande synen på ansvar för fattiga och behövande i det svenska enhets- och jordbrukssamhället, där ansvaret uppfattades vila främst på det enskilda hushållet. Samtidigt fanns en kontinuitet i förhållande till den traditionella lutherdomen genom institutionernas organisering som hem och den lutherska hushållstanken.

Manliga respektive kvinnliga egenskaper uppfattades stå i evangelisationens tjänst. Samtidigt skedde gränsöverskridanden vad gäller könsroller, genom att ogifta kvinnor som diakonissor verkade i samhället och gifta män, som diakoner, hade omvårdande funktioner. Det könskomplementära tänkandet från 1800-talets borgerliga föreställningsvärld kvarstod dock (Hammar 1999, s. 36f.). De modifierade könsrollsmönstren inom diakonin legitimerades med hänvisning till det övergripande evangelisatoriska uppdraget.

Vårdanstalterna vagga för välfärdens professioner

Internationella influenser bidrog till att forma den svenska diakonins organisatoriska och ideologiska utformning, samtidigt som man sökte en balans mellan kyrklig tradition och nya former av socialt ansvarstagande.

Inom både den manliga och kvinnliga institutionsdiakonin har metaforen ”hemmet” varit essentiell. Detta kan förstås i enlighet med att Hustavlans föreställning om hushållets sociala ansvar levde kvar bland det sena 1800-talets präster (Gustafsson, 1977, s. 74f.). Förvisso var diakonanstalten som hem av annan typ än ett hushåll i det gamla jordbrukssamhället, likväl bildade dess struktur och husfadersideal modell i mötet med det moderna. Hem-metaforen fick generellt

genomslag i den fattig- och socialvård som växte fram i Sverige, inte bara i kyrkliga sociala initiativ. I en undersökning om skolbarns omsorg från 1880-talet till 1940-tal uppmärksammas hur hela samhället under tidsperioden kunde framställas i termer av "ett stort hem" (Jordansson, 1999, s. 52).

Under 1900-talets första delar byggdes många vårdinstitutioner för vård och avskiljning; sjukhus, hospital, etc. (Åman, 1976). Anstalterna blev platsen för att utprova metoder för vård, kontroll och bedömning, "där kunskapen om arbete med att förändra människor odlades" (Brante m.fl., 2019, s. 227). Med tiden kunde dessa metoder nyttjas utanför institutionsvården. En del av detta var att kunskapen förmedlades eller bars av de personer som utbildats inom institutionerna, som yrkeskunskap hos välfärdsprofessioner i vardande.

I artikeln analyseras systematiskt och syntetiseras konfessionskulturens betydelse inom diakoniss- och diakonanstalter 1850–1910, och adresserar därmed ett forskningsläge där denna dimension tidigare endast behandlats fragmentariskt. Genom att relatera resultaten till ett moderniseringsperspektiv – med särskilt fokus på processer av institutionalisering, professionalisering och omförhandling av den samhälleliga omsorgen – etableras en analytisk ram som möjliggör fördjupade studier av de moderna välfärdsprofessionernas framväxt. De rön som presenteras har dessutom relevans i ett vidare nordiskt komparativt sammanhang.

Utifrån resultaten i denna artikel, framstår följande frågor som relevanta att vetenskapligt undersöka och fördjupa. Har den inom den tidiga institutionsdiakonin förekommande synen på människovård som ett i grunden samhällsförbättrande projekt överförts till andra institutionella och ideologiska sammanhang i det framväxande svenska välfärdssamhället? Vilken roll har hemmetaforen inom den tidiga såväl kvinnliga som manliga diakonin haft för bruket av den utanför den diakonala kontexten? Och vilken betydelse har den tidiga institutionsdiakonin haft i utvecklingen av välfärdsprofessioner som sjuksköterska och socialarbetare (senare socionom)?

Referenslista

- Berggren, H. (1908). *Svenska Diakonanstalten: Några blad ur dess historia med anledning af 10-årsfesten*. Särtryck ur "De värnlösa".
- Berggren K. A. Dagbok 1905–1908. Okatalogiserad. Stiftelsen Stora Sköndals arkiv.
- Brante, T., Svensson, K. & Svensson, L. G. (red.) (2019). *Det professionella landskapets framväxt*. Studentlitteratur.

- Bremer, F. (1848). *Ett par blad ifrån Rhenstranden, eller Marienberg och Kaiserswerth 1846*. Stockholm: Tillgänglig på Internet: <https://litteraturbanken.se/författare/BremerF/titlar/EttParBladIfraanRhenstranden/info>.
- Christiansson, E. (2003). "Först och framför allt själen". *Diakonins tankevärld omkring år 1850*. Licentiatavhandling. Sköndalsinstitutets rapportserie nr. 32
- Christiansson, E. (2006). *Kyrklig och social reform: Motiveringar till diakoni 1845–1965*. Diss. Artos.
- Christiansson Drake, E. & Linde, S. (2024). Män som vårdar. Manlighet och ambitioner om social förbättring i manlig diakoni i Sverige. *Kyrkohistorisk årsskrift*, 124(1), 121–142.
- Christiansson Drake, E. (2026). Hushållet som teologisk och politisk grundkategori i Norden. Recension av Claesson, U. & Javette Koefoed, N. (red) (2025). *Den lutherska hushållsstaten – variationer på ett tema av Luther: Auktoritet och ansvar i de tidigmoderna danska och svenska rikena*. *Svensk Kyrkotidning* 122(3), 94–95.
- Claesson, U. & Javette Koefoed N. (red.) (2026). *Den nordiska hushållsstaten – variationer på ett tema av Luther: Auktoritet och ansvar i de tidigmoderna danska och svenska rikena*. Makadam förlag.
- Connell, R. (2008). *Maskuliniteter*. Daidalos.
- Connell, R. & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*. 19(6), s.829–859.
- "Den inre missionen" (1847). *Fridsbudbäraren* nr 1, s. 4.
- "Diakonissanstalten i Strassbourg" (1848). *Fridsbudbäraren* nr 10, s. 80.
- Dufwa, S. G. (2004). *Kön, lön och karriär: Sjuksköterskeyrkets omvandling under 1900-talet*. Diss. Växjö University Press.
- Ekenstam, C. (2006) Män, manlighet och omanlighet i historien. I Lorentzon, J & Ekenstam, C. (red.) *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Gidlunds förlag, s.13–47.
- Ekman, E. (1950). *En minnesvärd insats i svenskt folkbildningsarbete under förra seklet*. Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Elmblad, P. M. (1848). *Industri och philantropi*. Stockholm.
- Elmund, G. (1973). *Den kvinnliga diakonin i Sverige 1849–1861: Uppgift och utformning*. Diss. CWK Gleerup.
- Elmund, G. (2005). *Det kvinnliga diakonatet som kall: Johan Christoffer Brings syn på diakonissverksamhetens uppgift och form*. Bibliotheca Theologiae Practicae 76. Artos.
- "Förslag till stadgar för Svenska Diakonsällskapet." (1898) *Diakonen*. nr 1, s. 3.
- Gawthrop, R. L. (2019). Against corruption in all the estates: An early eighteenth century Pietist vision for universal reform through education. I: Lotz-Heumann, Ute (red.). *A Sourcebook of early modern European history: Life, Death, and everything in between*. Routledge.
- Granqvist, D. (1899). "Om behovet af diakoner i våra större stadsförsamlingar och några därmed sammanhängande frågor". *Diakonen*, nr. 3, s.108–115.
- Gullbeck, H. & Sættem A. (2019). *Penger, kommunikasjon og fromhetskultur*. Dreyers forlag.

- Gustafsson, B. (1977). *Svenska kyrkan och kapitalismen under 1800-talet*. Forskningsrapport. Religionsociologiska institutet.
- Hammar, I. (1999). *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900*. Diss. Carlsson.
- Hoffnung Besserer Zeiten. Philipp Jacob Spener (1635–1705) und die Geschichte des Pietismus* (2005). Katalog der Frankeschen Stiftungen 15.
- Holmström, O. (1892). *Kyrklig fattigvård: Ett praktiskt teologiskt inlägg i fattigvårdsfrågan för bestämmande av diakonikens begrepp*. C.W.K. Gleerup.
- ”Huru vi vågat.” (1898). *Diakonen*. nr 1, s. 8–10.
- Hägglund, B. (1981). *Teologins historia: En dogmhistorisk översikt*. Liber Läromedel.
- Inghammar, H. (2006). *Från moderhuset till domkyrkan: Upptagning, invigning och vigning av diakoner och diakonissor i Svenska kyrkan 1855–1999*. Artos och Norma bokförlag.
- Jansson, T. (1992). *Samhällsförändring och sammanslutningsformer*. Diss. Studia Historica Upsalien-sia 124.
- Jarlert, A. (2001). *Sveriges kyrkohistoria 6. Romantikens och liberalismens tid*. Verbum.
- Jordansson, B. (1999). Från arbetsinrättning till pedagogisk institution En översikt kring skolbarnomsorg från 1800-tal till 1940-tal. I Janfelt, Monika (red.) *Den privat-offentliga gränsen. Det sociala arbetets strategier i Norden 1860–1940*. Nordiskt Ministerråd, s. 47–79.
- Järpemo, S. (1977). *Väckelse och kyrkans reform. Från religiös sällskapsbildning i Stockholm till inre mission och samfund 1771–1858*. Diss. Acta Universitatis Uppsaliensis. Nr. 30.
- ”Kan vår tids filantropi hjälpa folket?” (1847). *Fridsbudbäraren* nr. 2, s.12.
- Kaufmann, T. (2006). *Konfession und Kultur: Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts*. Mohr Siebeck.
- Levenstam, T. (1973). *Till tjänst i kyrka och samhälle under 75 år; Svenska Diakonsällskapet 1898–1973*. Farsta, Svenska Diakonsällskapet.
- Lundgren, F. (2003). *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*. Gidlunds förlag.
- Mackintosh, C. (1997). A Historical study of men in nursing. *Journal of Advanced Nursing*. 26(2), 232–236. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1997.1997026232.x>
- Markkola, P. (1999). Diakonissan mellan det privata och det offentliga: Kvinnlig diakoni i Sverige och Finland 1880–1940. I Janfelt, M. (red) *Den privat-offentliga gränsen*, s. 169–206. Nordiskt Ministerråd.
- Maurits, A. (2013). *Den vackra och erkända patriarchalismen. Prästmannaideal och manlighet i den tidiga lundsiska högkyrkligheten, ca 1850–1900* (Ny utg.). Universus Academic Press.
- ”Meddelande” (1914). *Diakonen*. nr 4, s. 151.
- Mårtensson, D. (red.) (1956). *Diakoner i kyrkotjänst och samhällsvård. Svenska Diakonförbundet 1906–1956*. Svenska Diakonförbundet.
- Newman, E. (1932). *Svensk högkyrklighet, lågkyrklighet och frikyrklighet: Kyrkohistoriska studier*. SKD.
- ”Några ord om Diakonutbildningens uppgift och betydelse” (1898). *Diakonen*. nr 2, s. 38–41.

- Oftestad, A. B. (2017). *Kirke, felleskap, omsorg. Diakonien historie, IV*. Luther forlag.
- "Om diakonutbildningen" (1898). *Diakonen*. nr. 1, s. 5-7.
- "Om diakonsakens utveckling" (1901). *Diakonen*. nr. 3, s. 84-96.
- "Om Kyrkomötet i Wittenberg den 21, 22 och 23 September 1848. (Efter föredrag uti Stockholms prestsällskap, i Jan 1849)" (1849). *Fridsbudbäraren* nr. 7 s. 49.
- "Ord vid profdiakonupptagningen den 7 maj 1901" (1901). *Diakonen* nr 2, s.41-46.
- Pleijel, H. (1951). *Från hustavlans tid: Kyrkohistoriska folklivsstudier*. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
- Prestjan, A. (2007). Christian Social Reform Work as Christian masculinization? A Swedish Example. I *Journal of Men, Masculinities and Spirituality*, 1(1),19-34.
- Prestjan, A. (2008). En korsfäst främling på jorden? Prästmanlighet som problem. I Werner, Y.M. (red). *Kristen manlighet: Ideal och verklighet 1830-1940*. Nordic Academic Press, s. 161-190.
- Sidenvall, E. (2003). Manlighet och mission: *Kyrkohistorisk årsskrift 2003*, 103(1), 131-138.
- Sjöberg, K. (1923). *Svenska Diakonanstalten 1898-1923: Minnesskrift*. Svenska diakonsällskapets förlag.
- Stewart, T. (2025) Policy, Profession, and Gender: How Nightingale's Reforms Elevated Nursing and Marginalized Male Nurses. *Policy, Politics & Nursing Practice*, 26(4),298-306.
- "Styrelseberättelse" 1918 (1919). *Diakonen*. nr 2-3.
- "Svenska Diakonissällskapets Förvaltningsutskotts protokoll" (1856), SDS-FU Bromma. Centrum för Näringslivshistoria.
- "Sällskapet för beredande av en Diakonissanstalts protokoll" (1850), s. 134. SBDU-FU. Bromma Centrum för Näringslivshistoria.
- "Tal vid Skyddsföreningen i Stockholm andras Årsmöte den 2 maj 1849, af Kyrkoherden J. Rothlieb" (1901). *Fridsbudbäraren*, nr 10 s. 74.
- Ullman, U. (1891). *Prästmötesavhandling*. Strängnäs stift 1891.
- Zackrisson, T. (2017). *Mellan fromhet och vidskepelse. Materialitet och religiositet i det efterreformatiska Sverige*. Diss. Göteborgs universitet.
- Åberg, I. (1995). Filantroper i aktion. I Taussi Sjöberg, Marja & Vammen, Tinne (red.) *På tröskeln till välfärden: Vägörehetsformer och arenor i Norden 1800-1930*. s. 9-33. Carlsson.
- Åman, A. (1976). *Om den offentliga vården: Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen: En arkitekturhistorisk undersökning*. Sveriges arkitekturmuseum.

Arbetet med artikeln är ej finansierat av externa medel.